

บทที่ 2

แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการศึกษาวิจัยเรื่อง “การพัฒนาเครือข่ายป่าชุมชนของตำบลทากาศ อำเภอแม่ทา จังหวัดลำพูน” ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาถึงแนวความคิดและทฤษฎีต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัย งานเขียนที่ผู้รู้ผู้เชี่ยวชาญทั้งหลายได้คิดค้นและเรียบเรียงไว้และเป็นข้อมูลความรู้พื้นฐานที่สำคัญที่จะเป็นประโยชน์ต่อกระบวนการดำเนินงานวิจัยและการตอบคำถามเพื่อให้สามารถอธิบายปรากฏการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นจากการศึกษาวิจัยได้ชัดเจนและเกิดความเข้าใจมากยิ่งขึ้น ดังนั้นจึงได้นำแนวความคิด ทฤษฎีและงานเขียนต่างๆมารวบรวมไว้ โดยแบ่งได้ ดังต่อไปนี้

แนวคิด ทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัย

2.1 แนวคิด ทฤษฎีเรื่องป่าชุมชน

เมื่อก้าวถึงป่าชุมชนมีแนวคิดที่หลากหลายจากมุมมองของผู้รู้ต่างๆหลากหลายสาขาวิชาชีพซึ่งพอสรุปได้ดังนี้

1. แนวคิดที่มองป่าชุมชนในบริบทของการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางเศรษฐกิจ การเมือง และระบบนิเวศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการปรับเปลี่ยนอำนาจในการจัดการทรัพยากรซึ่งมีลักษณะรวมศูนย์มากยิ่งขึ้น เป็นแนวความคิดที่ช่วยให้เราสามารถเชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างปรากฏการณ์ในท้องถิ่นกับเงื่อนไขภายนอก และช่วยชี้ให้เห็นทิศทางของการพัฒนาประเทศที่มีผลต่อวิถีชีวิตของชุมชนท้องถิ่นอย่างชัดเจน ตัวอย่างเช่น แนวทางการพัฒนาที่มุ่งเน้นการเจริญเติบโตของภาคธุรกิจอุตสาหกรรมเป็นหลักและการที่รัฐเข้ามาผูกขาดอำนาจในการจัดการทรัพยากร อาจทำให้ภาคธุรกิจอุตสาหกรรมได้รับประโยชน์ แต่ในขณะที่เดียวกันมีผลทำให้เกิดการทำลายภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรและการผลิตเพื่อขังชีพ ซึ่งส่งผลกระทบต่อให้เกิดความเสื่อมโทรมของระบบนิเวศในชนบท การแย่งชิงทรัพยากรและความยากจน เพราะชุมชนท้องถิ่นขาดอำนาจในการจัดการทรัพยากรและไม่สามารถพัฒนาศักยภาพของการพึ่งตนเองได้อย่างต่อเนื่อง การพิจารณาป่าชุมชนในบริบทของการพัฒนาที่เน้นทิศทางเดียวและขาดความสมดุล จะช่วยให้เราทำความเข้าใจกับปัญหาการจัดการทรัพยากรของชุมชนอย่างมีความสัมพันธ์กับภายนอกได้อย่างชัดเจน (เสนห์ และคณะ, 2536)

ในบริบทของระบบนิเวศ งานวิจัยของโกมล(2535) กล่าวถึงแนวความคิดเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างสังคมมนุษย์กับสังคมป่าไม้ในระบบนิเวศ แนวความคิดนี้เกี่ยวกับความสัมพันธ์

ระหว่างสังคมมนุษย์และสังคมต้นไม้ในระบบนิเวศ ในสังคมมนุษย์มีโครงสร้างทางสังคมซึ่งประกอบด้วยหน่วยต่าง ๆ เริ่มจาก ปัจเจกชน ครอบครัว กลุ่มและองค์กรต่าง ๆ มีระบบเศรษฐกิจ ระบบการเมือง ระบบการปกครอง ฯลฯ โยงยึดหน่วยย่อยต่างๆ ส่วนในสังคมพืชประกอบขึ้นด้วยโครงสร้างของสิ่งมีชีวิต และสิ่งไม่มีชีวิตมีความเชื่อมโยงกันด้วยวงจรต่างๆ เช่นวงจรอาหาร วงจรของแร่ธาตุ ฯลฯ ดังนั้นสังคมมนุษย์และสังคมต้นไม้จึงมีความสัมพันธ์ระหว่างกัน ซึ่งอาจเป็นการส่งเสริมและการทำลายซึ่งกันและกัน

นอกจากนั้นแล้วแนวคิดดังกล่าวยังสัมพันธ์กับแนวความคิดเกี่ยวกับป่าชุมชนที่ว่าป่าไม้เป็นทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญที่เอื้ออำนวยประโยชน์ต่อมนุษย์ชาติทั้งทางตรงและทางอ้อม การขยายตัวของจำนวนประชากร การพัฒนาความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจและสังคมการเมืองทำให้มีการใช้สอยทรัพยากรป่าไม้เพิ่มมากขึ้น พื้นที่ป่าไม้ถูกบุกรุก ไม้ถูกตัดฟันลงอย่างมากมายเป็นปริมาณเกินกว่ากำลังการผลิตขึ้นทดแทนได้เองตามธรรมชาติ จึงก่อให้เกิดความเสียหายส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศวิทยาและสิ่งแวดล้อม โดยส่วนรวมประกอบกันเป็นที่ยอมรับกันแล้วว่าการดำเนินการจัดการและรักษาทรัพยากรป่าไม้และสัตว์ป่าโดยความพยายามของเจ้าหน้าที่ของรัฐเพียงฝ่ายเดียวไม่สามารถสัมฤทธิ์ผลได้ รวมทั้งแนวความคิดการจัดการและการใช้ประโยชน์ป่าไม้แบบยั่งยืนได้รับความสนใจอย่างกว้างขวางในสังคมปัจจุบัน มีการแสวงหาแนวทางและรูปแบบการจัดการที่เหมาะสมโดยให้ความสำคัญต่อชาวบ้านผู้ใกล้ชิดป่าที่สุด ฟังฟังอาศัยป่าไม้ในการดำรงชีพให้เข้ามามีส่วนร่วมในการดูแลรักษาและจัดการทรัพยากรป่าไม้ที่ใกล้หมู่บ้าน เพื่อผลประโยชน์ของชาวบ้านเองเป็นสำคัญ แนวความคิดดังกล่าวนี้จึงเกิดเป็น “ป่าชุมชน”

2. การมองป่าชุมชนในมิติทางด้านวัฒนธรรม ซึ่งหมายถึงการมองความสัมพันธ์ระหว่างชีวิตมนุษย์กับธรรมชาติอย่างเป็นองค์รวมและรอบด้าน เช่น มองความสัมพันธ์ระหว่างคนกับป่าในฐานะเป็นวิถีชีวิตในระบบนิเวศเดียวกัน โดยไม่อาจแบ่งแยกออกจากกันได้โดยเด็ดขาด เพราะความสัมพันธ์ดังกล่าวเป็นทั้งพัฒนาการทางวัฒนธรรมและพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของชุมชนในป่าไปพร้อมๆกัน การมองป่าชุมชนจากมิติทางด้านวัฒนธรรมเน้นการทำความเข้าใจกับวิถีคิดของชุมชนที่มีวิถีชีวิตที่สัมพันธ์กับป่าว่ามีความหลากหลาย ลึกซึ้ง ซับซ้อนและมีรากเหง้าจากภูมิปัญญาท้องถิ่นซึ่งพัฒนาขึ้นอย่างต่อเนื่องมาหลายชั่วอายุคน การสืบสานภูมิปัญญาของท้องถิ่นยังผลให้วิถีคิดซึ่งพัฒนาขึ้นจากความสัมพันธ์ระหว่างคนหรือชุมชนกับป่า เป็นวิถีคิดที่มีระบบ มีหลักเหตุผลผ่านการตรวจสอบและการพิสูจน์ในชีวิตจริงมาเป็นเวลาช้านาน

3. การมองป่าชุมชนเป็นส่วนหนึ่งของระบบทรัพย์สินร่วมของชุมชน ระบบทรัพย์สินร่วมของชุมชนมีรากเหง้าและพัฒนาการที่แตกต่างไปจากแนวความคิดเรื่อง "กรรมสิทธิ์" ตามระบบกฎหมายตะวันตกซึ่งแบ่งแยกกรรมสิทธิ์เพียงสองลักษณะ คือ ทรัพย์สินของรัฐและทรัพย์สินส่วน

บุคคล ระบบกรรมสิทธิ์ในลักษณะเช่นนี้มองทรัพยากรเสมือนสินค้า ซึ่งสามารถซื้อขายได้และเจ้าของมีอำนาจเด็ดขาดในการใช้ตามความพอใจของตน ในทางตรงกันข้าม ระบบทรัพย์สินร่วมของชุมชนเป็นแนวความคิดเกี่ยวกับระบบกรรมสิทธิ์ในทรัพยากรซึ่งตั้งอยู่บนหลักการของ สิทธิการใช้ และมีระบบการจัดการโดยชุมชนและองค์กรชุมชน อันประกอบไปด้วยกลุ่มผู้ใช้ เป็นผู้กำหนดกฎเกณฑ์ว่าใครมีสิทธิในการใช้ ใครบ้างไม่มีสิทธิ และควรใช้ อย่างไร ควรมีระบบการจัดการและการควบคุมอย่างไร เป็นต้น ระบบทรัพย์สินร่วมของชุมชน เป็นวิถีปฏิบัติดั้งเดิมและยังพบเห็นได้ในชุมชนท้องถิ่นมากมายในประเทศไทย เมื่อไทยรับเอาระบบกรรมสิทธิ์ตามกฎหมายตะวันตกและการจัดการแบบรวมศูนย์มาใช้ ระบบกรรมสิทธิ์ของรัฐกับระบบทรัพย์สินร่วมของชุมชนจึงมีความลึกลับและกลายเป็นชนวนของความขัดแย้งและการแข่งขันทรัพยากรธรรมชาติกันเอง ในชุมชน

นอกจากจะมองว่าป่าไม้นั้นเป็นทรัพย์สินส่วนรวมแล้ว โทมัส (2535) มองว่าการกระจายอำนาจในการดูแลทรัพยากรธรรมชาติก็สำคัญ ทรัพยากรธรรมชาตินั้นเป็นสมบัติส่วนรวมที่มีผู้ใช้ประโยชน์ มีผู้ดูแลรักษาในระดับพื้นที่และควบคุมการใช้ประโยชน์สำหรับกลุ่มผู้ใช้ประโยชน์ในด้านต่าง ๆ ดังนั้นเพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อกลุ่มผู้ใช้ประโยชน์ และสะดวกต่อผู้ดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติของท้องถิ่นโดยตรง จำเป็นต้องให้ผู้ดูแลรักษาเหล่านั้นได้รับการยอมรับอย่างถูกต้อง ให้สามารถดูแลรักษาทรัพยากรป่าไม้ที่มีอยู่ได้ การยอมรับดังกล่าวจะเป็นไปในรูปแบบของการกระจายอำนาจในการดูแลรักษาพื้นที่ป่าไม้จากส่วนกลาง ไปยังส่วนท้องถิ่น

4. การมองป่าชุมชนในฐานะเป็นขบวนการทางสังคม (social movement) ซึ่งอาจเป็นการสืบทอดวิถีปฏิบัติและจารีตประเพณีในการรักษาป่าของชุมชนมาเนิ่นนาน หรืออาจเป็นขบวนการที่เกิดขึ้นใหม่อันเป็นผลมาจากการรวมตัวของชาวบ้านเพื่อต่อต้านการแย่งชิงทรัพยากรจากภายนอก ในแง่ของขบวนการทางสังคมป่าชุมชนมิได้เป็นเพียงลักษณะปรากฏของระบบการจัดการทรัพยากรของชุมชนเท่านั้น แต่ยังเป็นความพยายามในการปรับตัวของชุมชนภายในบริบทและสภาวะการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างต่อเนื่อง เพื่อสร้างคุณภาพระหว่างการผลิตในภาคการเกษตรและการทำมาหากินของชาวบ้านกับระบบนิเวศ ตลอดจนการสร้างสรรคความเป็นธรรมภายในสังคมและการรวมตัวกันเพื่อต่อสู้ปกป้องทรัพย์สินร่วมของชุมชนจากการรุกรานของบุคคลภายนอก บ่อยครั้งที่ป่าชุมชนในฐานะของขบวนการสังคมมิได้จำกัดตัวเองอยู่ในชุมชนแห่งใดแห่งหนึ่งอย่างโดดๆ แต่เป็นชุมชนในลักษณะของ "เครือข่าย" เช่น ชุมชนในกลุ่มน้ำเดียวกัน หรือชุมชนที่ใช้ป่าแห่งเดียวกัน โดยรวมตัวกันเพื่อทำการจัดการทรัพยากรร่วมกัน หรือต่อสู้จากการรุกรานของบุคคลภายนอกร่วมกัน ในแง่นี้ป่าชุมชนจึงเป็นขบวนการทางสังคมที่เกิดขึ้นทั้งในระดับชุมชนและระดับเครือข่าย ภายในบริบทของระบบนิเวศแต่ละแห่งเพื่อพิทักษ์ทรัพย์สินร่วมของชุมชนและเพื่อทำการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างเป็นธรรมและยั่งยืน (เสนห์และคณะ, 2536) เช่น ตัวอย่างที่บัวเรศและ

คณะ (2538) เสนอว่าการจัดการป่าชุมชนโดยอาศัยพลังกลุ่มทางสังคมชุมชน เป็นกลไกสำคัญในการวางแผนการดำเนินงาน และการดูแลรักษาป่าชุมชน การดำเนินงานในการจัดการป่าชุมชนของกลุ่ม องค์กรชาวบ้านเป็นการดำเนินการร่วมกันหลายหมู่บ้าน จุดประสงค์ก็เพื่อให้เกิดการใช้ประโยชน์ในระยะยาว และให้เกิดประโยชน์สูงสุดแก่การดำเนินชีวิตของคนในชุมชน

2.2 แนวคิด ทฤษฎี การเสริมพลังอำนาจให้กับชุมชน (empowerment)

จากการเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมืองในปัจจุบันนี้ ทำให้องค์กรพัฒนาเอกชน (NGOs) ได้มีการปรับเปลี่ยนกระบวนการทำงานจากเดิมที่เน้นให้ความรู้และการส่งเสริมแก่กลุ่มผู้ด้อยโอกาส ผู้ที่ขาดแคลนและผู้ที่มีปัญหาขั้นพื้นฐาน มาเป็นการทำงานในลักษณะที่มีการศึกษาวิเคราะห์ชุมชนไปพร้อมๆ กับมุ่งเข้าไปแก้ไขปัญหาด้านเศรษฐกิจและสังคมเป็นสำคัญ จากการนำเสนอของ ชัชวาลย์ (2543) พบว่า คนทำงานพัฒนาเริ่มปรับเปลี่ยนทัศนคติและมุมมองใหม่ในการศึกษาวิเคราะห์ชุมชนจากเดิมซึ่งเป็นการมองชุมชนในเชิงลบมาสู่ความเข้าใจใหม่ว่า แต่ละชุมชนต่างมีประวัติศาสตร์ของตนเองยาวนาน ชุมชนได้ร่วมกันสร้างสรรค์วัฒนธรรม ภูมิปัญญาในด้านต่างๆ รวมทั้งมีการสืบทอดให้เป็นมรดกทางวัฒนธรรมแก่คนในรุ่นปัจจุบัน เมื่อคนทำงานพัฒนามองว่า ชุมชนมีภูมิปัญญา จึงเกิดความเคารพในความรู้และความสามารถของชุมชน ทำให้ในการทำงานจากที่เคยคิดว่าตัวเองเก่งกว่า มีความรู้เหนือกว่าชุมชน ก็เปลี่ยนเป็นการศึกษาเรียนรู้ว่าชุมชนมีความรู้ ความสามารถในด้านใด แล้วใช้ความรู้ความสามารถที่มีอยู่ของนักพัฒนา ร่วมวิเคราะห์แลกเปลี่ยนถึงปัญหาที่ชุมชนประสบอยู่ และร่วมวิเคราะห์ทางออกในการแก้ไขปัญหาตามศักยภาพและความต้องการที่แท้จริงของชุมชน โดยชุมชนเป็นผู้ตัดสินใจและคนทำงานพัฒนาจะคอยทำหน้าที่กระตุ้น ประสานและเอื้ออำนวยให้ชุมชนคิด วิเคราะห์ ตัดสินใจอย่างมีประสิทธิภาพ รวมทั้งสนับสนุนให้เกิดองค์กรชุมชน ที่เข้มแข็งเท่าทันสถานการณ์และแก้ไขปัญหาด้วยตัวเองในอนาคต

นอกจากนี้ปารีชาติและคณะ(2542) ได้กล่าวไว้ว่าการเสริมพลังอำนาจให้กับชุมชน หมายถึง การเสริมสร้างให้ชุมชนมีพลังความสามารถที่จะดำเนินการสิ่งใดสิ่งหนึ่งได้ด้วยการตัดสินใจของตนเอง การมีส่วนร่วมและการเรียนรู้เป็นทั้งกระบวนการและเป้าหมายการทำงาน ที่จะต้องมีอยู่อย่างต่อเนื่องและถือว่าเป็นหัวใจในการทำงานร่วมกับชุมชนในทุกขั้นตอน นับตั้งแต่การศึกษาและวิเคราะห์ชุมชน ซึ่งมีใช้กิจกรรมที่นักพัฒนาต้องการรู้จักชุมชน เป็นฝ่ายศึกษาและเก็บรวบรวมข้อมูลจากชุมชนแต่เพียงฝ่ายเดียวเท่านั้น การศึกษาชุมชนยังเป็นไปเพื่อให้ชุมชนมีการศึกษาและวิเคราะห์ตนเอง ซึ่งนำไปสู่การหาทางเลือก ในการจัดการในลักษณะของการวางแผน วางโครงการลงมือปฏิบัติงาน มีการติดตามและประเมินผลการทำงาน และหัวใจในการเสริมพลังอำนาจให้กับ

ชุมชนนั้น ได้แก่ การเสริมสร้างการมีส่วนร่วมและการเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้ให้เกิดขึ้นในชุมชน โดยแนวคิดและวิธีการในการเสริมสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมให้กับชุมชนนั้นจะได้กล่าวรายละเอียดต่อไป

และจากการศึกษาวิจัย โครงการการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน ภาคอีสาน บัญชรและคณะ (2543) พบว่าบทบาทของนักพัฒนาในการเข้าไปส่งเสริมและสนับสนุนการดำเนินกิจกรรมของชาวบ้านนั้น นักพัฒนามีหน้าที่กระตุ้นให้ชาวบ้านเกิดกระบวนการเรียนรู้ที่เหมาะสมให้ชาวบ้านสามารถตัดสินใจได้เองอย่างมีประสิทธิภาพ เสริมสร้างกระบวนการกลุ่มและเสริมศักยภาพผู้นำ เพื่อชาวบ้านและองค์กรชุมชนพัฒนาสู่การพึ่งตนเอง โดยมีเครื่องมือที่ใช้ในการศึกษาชุมชน มุ่งเน้นให้เกิดกระบวนการมีส่วนร่วม ตัวอย่างเช่น การจัดเวทีชาวบ้าน การสนทนากลุ่มย่อย AIC และ SWOT เป็นต้น

2.3 แนวคิด ทฤษฎี การมีส่วนร่วม (participation)

2.3.1 ฐานคิด เรื่องการมีส่วนร่วม

ภูมิธรรม (2540) อ้างโดย สุวรรณ (2543) กล่าวถึงการมีส่วนร่วมของประชาชนที่แท้จริง นั้น หมายถึง การที่ประชาชนหรือชุมชนพัฒนาขีดความสามารถของตน จัดการควบคุมการใช้ การกระจายทรัพยากร และปัจจัยการผลิตที่มีอยู่ในสังคม เพื่อประโยชน์ต่อการดำรงชีพทางเศรษฐกิจ และสังคมตามความจำเป็นอย่างสมศักดิ์ศรี ในฐานะสมาชิกสังคมและได้พัฒนาการรับรู้และภูมิปัญญาซึ่งแสดงออกในรูปแบบของการตัดสินใจ กำหนดชะตาชีวิตของตนเองอย่างที่ตนเองต้องการ นอกจากนี้ยังได้เสนอข้อสรุปเกี่ยวกับยุทธศาสตร์การมีส่วนร่วมของประชาชนไว้ดังนี้

1. กลไกการพัฒนาต้องเคลื่อนย้ายจากรัฐสู่ประชาชน โดยประชาชนมีบทบาทหลักในการพัฒนา
2. เป้าหมายการพัฒนา คือ การพัฒนาขีดความสามารถของประชาชนเพื่อการพึ่งตนเอง มี ใจพึ่งพารัฐหรือองค์กรพัฒนาจากภายนอก
3. กระบวนการพัฒนาต้องยึดหลักข้างต้นมากกว่าจากบนสู่ล่าง

นอกจากนี้ อเนก (2536) ได้กล่าวถึงยุทธศาสตร์การมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในรูปขององค์กร กลุ่ม เครือข่าย ซึ่งมี 3 ระดับ คือ

ระดับที่ 1 กระบวนการการพัฒนา “เกษตรกรปัจเจก”

ในท้องถิ่นจะมีเกษตรกรที่มีลักษณะ “ปัญญาชน” ที่มีความสามารถในการวิเคราะห์ ค้นคว้า ลงมือทำ และสรุปบทเรียนจากภูมิปัญญาท้องถิ่น ผสมผสานกับความรู้และเทคโนโลยีจากภายนอก

และนำเข้าไปจากนักพัฒนาโดยการศึกษาดูงาน เสดวนา เพื่อให้เกิดการวิเคราะห์ คัดสินใจ ลงมือทำ จากการลองผิดลองถูก

ระดับที่ 2 กระบวนการการพัฒนาองค์กร / กลุ่ม ระดับหมู่บ้าน

นักพัฒนาจะเป็นผู้กระตุ้นให้ชาวบ้านเกิดการเรียนรู้ โดยการจัดเวทีการวิเคราะห์ปัญหาใน หมู่บ้านและกระจายไปสู่หมู่บ้านข้างเคียง กระบวนการวิเคราะห์ของกลุ่มชาวบ้านจะก่อให้เกิดการจัดตั้งคณะกรรมการ การแบ่งบทบาทความรับผิดชอบและการจัดตั้งรับรองกฎระเบียบของชุมชนใน ด้านต่างๆ

ระดับที่ 3 กระบวนการพัฒนาเครือข่ายและองค์กรระหว่างหมู่บ้าน

การยกระดับการจัดการองค์กรของชาวบ้าน โดยให้มีการเชื่อมโยงองค์กร 2 ระดับ เป็น เครือข่าย เพื่อร่วมกันจัดการและแก้ปัญหาในระดับที่กว้างขึ้น

อาจกล่าวได้ว่า ยุทธศาสตร์ในการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นกระบวนการ สร้างจิตสำนึกและสร้างแรงจูงใจให้ประชาชนตระหนักถึงการเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาและ การให้อำนาจแก่ประชาชน ให้มีความสามารถเข้าไปเกี่ยวข้องกับโครงการพัฒนา โดยมีกลุ่มเป้าหมายคือผู้ที่ยากจนหรือผู้ที่เสียเปรียบในชุมชน มีพื้นฐานคือ กระบวนการเรียนรู้และกระบวนการ กลุ่ม ยุทธศาสตร์ในการส่งเสริมการมีส่วนร่วม เริ่มต้นจากการพัฒนาระดับปัจเจก เพื่อให้ชาวบ้านมี ความสามารถในการวิเคราะห์ปัญหา การวางแผน การตัดสินใจแก้ไขปัญหา หลังจากนั้นชาวบ้านจะ รวมกลุ่มกันเพื่อแก้ไขปัญหาในชุมชนของตนเอง และมีการเชื่อมโยงกลุ่มต่างๆ เป็นเครือข่าย เพื่อ แก้ไขปัญหาในระดับท้องถิ่น ซึ่งทำให้พลังในการต่อรองมีมากยิ่งขึ้น ในทุกระดับของการพัฒนา องค์กร จะต้องมีการจัดกระบวนการเรียนรู้ให้กับกลุ่มผู้นำและเครือข่าย โดยการจัดเวทีแลกเปลี่ยน ประสบการณ์ การจัดทัศนศึกษาดูงาน การจัดฝึกอบรม การลงมือปฏิบัติ และการสรุปทบทวนอย่าง ต่อเนื่อง

2.3.2 ลักษณะของการมีส่วนร่วม

Uphoff (1993) อ้างโดย ประวิทย์ (2544) มองการเข้ามามีส่วนร่วมของประชาชนถึง ลักษณะและผลของการเข้ามามีส่วนร่วมของประชาชน ดังนี้

1. พื้นฐานของการเข้ามามีส่วนร่วม ลักษณะการเข้ามามีส่วนร่วมที่มาจากแรงจูงใจภายในจะเป็นแรงหนุน หรือช่วยให้ประชาชนมีความกระตือรือร้นที่จะเข้ามามีส่วนร่วม ส่วนการมีส่วนร่วมที่ มาจากปัจจัยภายนอก โดยอาศัยอำนาจบารมี หรือแรงบีบบังคับจากผู้มีอำนาจ ความเกรงใจ หรืออิทธิ พลของผู้มีอำนาจนอกชุมชนเองถึงจะสามารถกระทำได้สำเร็จ แต่ก็ไม่มีผลผูกพันทางใจ ความยั่งยืน ต่อเนื่องของกิจกรรมหรือ โครงการต่างๆ ก็จะลดลง

2. **รูปแบบของการเข้าร่วม** การเข้าร่วมของประชาชนนั้นเป็นการเข้าร่วมโดยผ่านองค์กรจัดตั้งของประชาชนเอง โดยเฉพาะกิจกรรมที่คำนึงถึงผลประโยชน์ที่ได้รับของประชาชน สำหรับการเข้าร่วมกิจกรรม โดยผ่านกลุ่มตัวแทนกลุ่ม เช่น กรรมการหมู่บ้าน การเข้าร่วมของประชาชนจะอยู่ในลักษณะผู้ให้การสนับสนุน และให้ความร่วมมือ

3. **ขอบเขตของการมีส่วนร่วม** เป็นช่วงเวลาการมีส่วนร่วม การใช้เวลาเข้าร่วมในกิจกรรมหรือโครงการต่างๆ จะใช้เวลาไม่น้อยแตกต่างกัน ความถี่ห่างของจำนวนครั้งที่เข้าร่วม ความสม่ำเสมอและฤดูกาล ที่เหมาะสมช่วงเวลาที่ใช้ในกิจกรรมแต่ละครั้ง

4. **ผลของการเข้าร่วม** ลักษณะการเข้ามามีส่วนร่วมของประชาชนทำให้เกิดการรวมพลังที่จะสร้างอำนาจต่อรองให้ชุมชนมีศักยภาพเป็นตัวของตัวเองสร้างปฏิสัมพันธ์อันดี มีความสามัคคีในมวลสมาชิกของชุมชน

ส่วนบัตร(2537) อ้าง โดย ประวิทย์ (2544) กล่าวถึงการมีส่วนร่วมตามขั้นตอนการพัฒนา ซึ่งเป็นการวัดเชิงคุณภาพ ออกเป็น 5 ขั้นตอน ดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 การมีส่วนร่วมในการค้นหาปัญหาและสาเหตุของปัญหาภายในชุมชน ตลอดจนมีส่วนร่วมในการตัดสินใจกำหนดความต้องการของชุมชน และมีส่วนร่วมในการจัดลำดับความสำคัญของความต้องการด้วย

ขั้นตอนที่ 2 การมีส่วนร่วมในขั้นการวางแผนในการพัฒนา เป็นขั้นตอนที่ประชาชนมีส่วนร่วมในการกำหนดนโยบายและวัตถุประสงค์ของโครงการ กำหนดวิธีการและแนวทางการดำเนินงาน ตลอดจนกำหนดทรัพยากรและแหล่งทรัพยากรที่จะใช้

ขั้นตอนที่ 3 การมีส่วนร่วมในขั้นการดำเนินการพัฒนา เป็นขั้นตอนที่ประชาชนมีส่วนร่วมในการสร้างประโยชน์โดยการสนับสนุนทรัพย์ วัสดุอุปกรณ์และแรงงาน หรือเข้าร่วมบริหารงาน ประสานงานและดำเนินการขอความช่วยเหลือจากภายนอก

ขั้นตอนที่ 4 การมีส่วนร่วมในขั้นการรับผลประโยชน์จากการพัฒนา เป็นขั้นตอนที่ประชาชนมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์ที่พึงได้รับจากการพัฒนา หรือยอมรับผลประโยชน์อันเกิดจากการพัฒนาทั้งทางด้านวัตถุและจิตใจ

ขั้นตอนที่ 5 การมีส่วนร่วมในขั้นประเมินผลการพัฒนา เป็นขั้นตอนที่ประชาชนเข้าร่วมประเมินว่า การพัฒนาที่ได้กระทำไปนั้นสำเร็จตามวัตถุประสงค์เพียงใด ซึ่งในการประเมินอาจปรากฏในรูปของการประเมินย่อย เป็นการประเมินผลก้าวหน้าเป็นระยะๆ หรือกระทำในรูปของการประเมินผลรวม ซึ่งเป็นการประเมินผลสรุปรวบยอด

2.3.3 กระบวนการมีส่วนร่วม

Pearse and Stiefel (1980) อ้างโดย สุวรรณมา (2543) ได้อธิบายไว้ว่า กระบวนการมีส่วนร่วมสัมพันธ์กับความต้องการเพิ่มอำนาจการควบคุมเหนือทรัพยากร และกลุ่มสถาบันต่างๆ ที่ควบคุมสถานภาพทางสังคม และการเคลื่อนไหวที่ผ่านมาซึ่งได้แยกออกจากการควบคุม ทัศนคติความเห็นนี้ไม่หนักแน่นพอที่จะชี้ให้เห็นถึงผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็ว

จากการอภิปรายกระบวนการมีส่วนร่วมจะเกี่ยวข้องกับกรณีที่กลุ่มคนจนไม่ได้มีส่วนร่วมในการได้รับผลประโยชน์ของความพยายามพัฒนา อาจสรุปได้ว่ามีจุดประสงค์ 2 อย่างที่มีผลต่อความร่วมมือ หนึ่งคือ ความร่วมมือที่ดูกลมกลืนเหมือนเป็นกุญแจในการรวบรวมทรัพยากรมนุษย์ในแง่ของการกระตุ้นการพัฒนาซึ่งจะเกี่ยวข้องกับความสำเร็จ กล่าวคือ ถ้าสามารถรวบรวมประชาชนให้เข้าร่วมทำกิจกรรมต่างๆ ได้ ความสำเร็จก็จะเป็นไปได้มากขึ้น เพราะประชาชนจะมีโอกาสร่วมพิจารณาและรู้ถึงความต้องการพื้นฐาน สิ่งที่สำคัญของกรณีนี้ คือ ทำอย่างไรที่จะชักชวนให้ประชาชนหันมาร่วมมือกันอย่างผู้ประสานงานด้านการผลิต และการเตรียมอุปกรณ์ และการปฏิบัติขั้นพื้นฐาน โดยมีภาครัฐบาลเป็นผู้สนับสนุนอยู่เบื้องหลัง โดยรูปแบบความร่วมมือนี้ได้ถูกนำมาอธิบายในด้านของการรวบรวมสมาชิกปฏิบัติการ ได้ดีกว่าการใช้แรงกระตุ้น อีกด้านหนึ่งคือ ความมีอิสระในความร่วมมือ ซึ่งผ่านกระบวนการตัดสินใจที่นำไปสู่ความสำเร็จในการรวมพลัง และการควบคุมทรัพยากรสำหรับแนวคิดนี้กระบวนการมีส่วนร่วมเปรียบเสมือนขั้นตอนที่ประชาชนได้ค้นหาเงื่อนไขที่มีอิทธิพลต่อการเพิ่มความสำเร็จต่อการบริหารทรัพยากร ซึ่งมีส่วนช่วยให้เขาได้พัฒนาคุณภาพชีวิตของตนเองได้ (สุวรรณมา, 2543)

องค์ประกอบที่ทำให้การมีส่วนร่วมมีประสิทธิภาพ ประวิทย์ (2544) ได้แก่

1. ร่วมในกระบวนการทำงานพัฒนาของโครงการ
2. มีการแยกแยะกลุ่มคนจนและกลุ่มที่มีสถานะทางสังคมและเศรษฐกิจแตกต่างกัน
3. การระดมความคิดเห็นจากประชาชนแบบล่างขึ้นบน
4. ใช้หลักการพึ่งตนเองแทนการพึ่งพา
5. ดำเนินกิจกรรมการพัฒนาโดยใช้กระบวนการกลุ่มเพื่อร่วมกันแก้ไขปัญหาของชุมชน
6. กิจกรรมในโครงการพัฒนามีการควบคุมโดยกลุ่ม

ข้อควรคำนึงต่อกระบวนการมีส่วนร่วม

การอภิปรายถึงกระบวนการมีส่วนร่วมนั้นจะดีหรือไม่ดีขึ้นอยู่กับการนิยาม และระดับของการมีส่วนร่วม ประเด็นของการมีส่วนร่วมไม่ใช่แค่มีส่วนร่วมเพียงการปฏิบัติ แต่ต้องให้ทุกคนมีส่วนร่วมในกระบวนการตัดสินใจ ซึ่งควรคำนึงถึงข้อสังเกตของ Uphoff (1993) ที่ว่าการมีส่วนร่วมส่วนใหญ่แล้วมักจะเป็นการมีส่วนร่วมแบบไม่จริง ทั้งนี้ข้อจำกัดของการมีส่วนร่วมแบบไม่จริงเกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์กันของอำนาจและการควบคุมที่เป็นอุปสรรคต่อการมีส่วนร่วมที่แท้จริง เช่นการเป็นตัวแทนของกลุ่มที่ไม่แท้จริง เนื่องจากการที่คนใดคนหนึ่งมีอำนาจเหนือคนอื่นในกลุ่ม มีความรู้ดีกว่าคนอื่นในชุมชน คนเหล่านี้มักจะทำให้เรื่องที่เขาสนใจหรืออยากทำ กลายเป็นเรื่องของกลุ่ม

Sansak (1996) ได้ศึกษากระบวนการเสริมพลัง (empowerment) สตรีชนบท โดยประยุกต์ใช้การกระตุ้น ประสานให้สตรีมีส่วนร่วมในกระบวนการตัดสินใจในกิจกรรมหลากหลายของชุมชน เพื่อเพิ่มความสามารถและศักยภาพที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงของชีวิตและชุมชนในทิศทางที่สตรีต้องการ การวิจัยนี้พบว่าการมีส่วนร่วมจะเป็นจริงก็ต่อเมื่อชาวบ้านและชุมชนมีส่วนร่วมในกระบวนการตัดสินใจเพื่อให้การเคลื่อนไหวที่จะส่งผลต่อการเพิ่มการกระจายอำนาจของโครงการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมจากภาครัฐไปสู่ประชาชนมากขึ้น การมีส่วนร่วมอย่างแท้จริงเป็นพื้นฐานของแนวคิดการเสริมพลังที่เน้นความหลากหลายของคนในชุมชน การวิจัยนี้แสดงให้เห็นถึงศักยภาพของกลุ่มเล็กๆ ที่สามารถเสริมพลังตัวเองในการใช้อำนาจ

กล่าวโดยสรุป การมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาจะมีลำดับขั้นของการพัฒนาแบบมีส่วนร่วม ซึ่งส่วนใหญ่จะไม่แตกต่างกันมากนัก จะแตกต่างกันบ้างในส่วนของการรายละเอียด แต่โดยรวมแล้วจะเริ่มจากเรื่องที่ยากไปสู่เรื่องที่ยากขึ้นและมีความสลับซับซ้อนกันมากขึ้น เพื่อให้เป็นไปอย่างธรรมชาติ และเกิดความยั่งยืนของการมีส่วนร่วมให้มากที่สุด โดยให้ความสำคัญกับเจ้าของปัญหาซึ่งจะเป็นผู้กำหนดแบบแผนในการปฏิบัติของตัวเอง เป็นผู้กำหนดกระบวนการทำให้ได้มาของแผนปฏิบัติตั้งแต่เริ่มต้น จนถึงการประเมินผลขั้นสุดท้าย ซึ่งจะเป็นแนวทางในการแก้ไขปัญหาได้อย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น

2.4 แนวความคิด ทฤษฎี เรื่องเครือข่าย (network)

เครือข่ายเป็นรูปแบบหนึ่งของการปฏิบัติการในขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมของชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบจากการรวมศูนย์อำนาจ และการจัดการของรัฐบาล เครือข่ายจึงเป็นรูปแบบหนึ่งของการประสานงานบุคคลหรือกลุ่มองค์กรทั้งที่มีอยู่ในชุมชนกับภายนอกชุมชน เครือข่ายเป็นเครื่องมืออันทรงพลังของชุมชน เครือข่ายก่อให้เกิดการรวมกลุ่มของเกษตรกร และการสร้างอำนาจ

การต่อรองให้กับชุมชน กาญจนนา (2530) ได้อธิบายว่า เครือข่ายประชาชนเป็นรูปแบบหนึ่งของการประสานงานบุคคล กลุ่ม หรือ หลายๆองค์กรที่ต่างก็มีทรัพยากรของตัวเองมีเป้าหมาย มีวิธีการดำเนินงานและมีกลุ่มเป้าหมายของตนเองบุคคล กลุ่ม หรือองค์กรเหล่านี้ได้เข้ามาประสานกันอย่างมีระยะเวลาพอสมควร แม้อาจจะไม่ได้มีกิจกรรมร่วมกันอย่างสม่ำเสมอก็ตาม แต่จะมีการวางรากฐานเอาไว้เมื่อฝ่ายหนึ่งมีความต้องการที่จะขอความช่วยเหลือ หรือขอความร่วมมือกับกลุ่มอื่นๆ เพื่อแก้ปัญหา ก็สามารถจัดการได้

โดยการสร้างเครือข่ายนั้น อาจจะได้แสดงออกหรือพัฒนาแบบแนวตั้ง และเครือข่ายแบบแนวนอน ทั้งนี้ เครือข่ายแบบแนวตั้ง สถานภาพ และฐานะของคนในแต่ละลำดับชั้นจะเรียงจากสูงไปหาต่ำ ฝ่ายที่อยู่ในระดับสูงจะมีฐานะเป็นผู้อุปถัมภ์ การแลกเปลี่ยนระหว่างชั้นมีลักษณะไม่เสมอภาคเท่าเทียมกัน ส่วนเครือข่ายแบบแนวนอนนั้น ฐานะและสถานภาพของคนในกลุ่มที่เข้ามาเป็นเครือข่ายนั้นมีความเสมอภาคเท่าเทียมกัน การแลกเปลี่ยนทรัพยากร หรือบริการต่างๆ มีลักษณะการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ถ้อยทีถ้อยอาศัย ในกรณีที่ไม่ซับซ้อนไม่ต้องมีตัวกลาง ในกรณีที่ซับซ้อนมากขึ้นมีหลายกลุ่มมากขึ้นจะมีแม่ข่ายเป็นตัวประสาน ซึ่งกาญจนนา (2540: หน้า42) ได้ให้แนวคิดการจัดการและการพัฒนาเครือข่ายว่า เป็นการขยายขอบเขตของความสัมพันธ์ ซึ่งต่างหนุนช่วยกันและกัน การขยายตัวออกไปนั้นมีข้อเท็จจริงประการหนึ่ง คือ เมื่อจำนวนคนเพิ่มมากขึ้นกิจกรรมต่างๆก็มากขึ้นและจะต้องจัดการบริหารเพิ่มขึ้นด้วย ดังนั้น การขยายเครือข่ายจึงต้องคำนึงถึงขนาดที่พอเหมาะด้วย ซึ่งได้มีการศึกษาตัวอย่างองค์กรชุมชนต่างๆ ได้ขยายเครือข่ายออกเป็นระดับต่างๆ และพบว่าในแต่ละขั้นนั้นจะต้องมีการแบ่งขอบเขตความรับผิดชอบในการทำกิจกรรมร่วมกัน ไม่เช่นนั้นจะทำให้มีปัญหาระเบิดการจัดการทรัพยากร โดยเฉพาะทรัพยากรบุคคล และเวลา

ซึ่งสอดคล้องกับ Veer (1995) อ้างโดยเพิ่มศักดิ์ (2543) ที่ได้อธิบายถึงความจำเป็นในการสร้างเครือข่ายก็คือ การที่ปัจเจกบุคคลหรือสถาบันมารวมกันเป็นกลุ่มซึ่งต้องมีความสนใจในเรื่องใดเรื่องหนึ่งร่วมกัน อย่างไรก็ตาม เพียงการรวมกลุ่มกันเท่านั้นยังไม่อาจเป็นเครือข่ายงานได้ เพราะจะมีลักษณะเพียงการทำงานร่วมกัน (workshop) คือ มีบุคคลมาร่วมสนทนากัน หากจะให้เป็นเครือข่ายต้องมีปัจจัยอีกข้อ คือ ความร่วมมือกันที่จะติดต่อสื่อสาร ความเต็มใจที่จะประสานงานกัน ข้อสำคัญสมาชิกต้องมีการยอมรับที่จะทำกิจกรรมร่วมกัน ไม่ใช่เพียงแลกเปลี่ยนความคิดเห็นเท่านั้น

นอกจากนี้ Veer ยังให้ความสำคัญกับขั้นตอนของการพัฒนากระบวนการมีส่วนร่วมภายในเครือข่าย เพราะจะสะท้อนให้เห็นถึงความพยายามที่จะร่วมมือกันของเครือข่าย ส่วนหลักปฏิบัติในการสร้างเครือข่าย ได้แก่

1. ระบุงруппหรือบุคคล ที่สามารถทำหน้าที่กระตุ้นหรือทำให้เครือข่ายงานดำเนินไปได้

2. การจัดการเครือข่ายที่ดี ต้องมีศิลปะในการประสานประโยชน์ ทำให้ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียแต่ละฝ่ายได้ประโยชน์ร่วมกัน
3. ในการพัฒนา การปฏิบัติและติดตามผลของกิจกรรมหรือโครงการต่างๆของเครือข่าย จะต้องมีการติดต่อสื่อสารกันอย่างใกล้ชิดระหว่างสมาชิกเครือข่ายผู้ได้รับผลประโยชน์และผู้ให้ทุน
4. จำเป็นจะต้องมีความสนใจร่วมกัน วัตถุประสงค์และทัศนะร่วมกัน และมีวิธีการทำงานที่จะอำนวยความสะดวกให้เกิดการติดต่อสื่อสารระหว่างสมาชิก

การเข้าร่วมกิจกรรมของเครือข่าย ควรรู้ถึงประโยชน์ที่จะได้รับด้วย ประโยชน์อย่างแรกที่จะได้ คือ แทนที่จะต้องทำงานคนเดียวหรือกลุ่มย่อยๆ ก็ให้มาทำงานร่วมกัน มาร่วมกันกำหนดประเด็นสำคัญทั้งในระดับท้องถิ่น ภูมิภาค หรือระดับชาติ ซึ่งอาจจะมาจากการประชุมเครือข่าย ประโยชน์อีกอย่างคือ การได้รับข้อมูลใหม่ ความรู้ใหม่ ทำให้เกิดความเข้าใจ ความเชื่อถือซึ่งกันและกันมากขึ้น

สอดคล้องกับ เอื้ออิสรา (2544) ที่กล่าวไว้ว่า ในการเสริมสร้างกลุ่มและเครือข่ายนั้น ต้องมีเทคนิคและบทบาทการทำงานในแต่ละขั้นตอนของการรวมกลุ่มและเครือข่าย ดังนี้

1. ขั้นตอนการเกิดกลุ่มเป็นขั้นเตรียมการก่อนการจัดตั้งกลุ่ม การปลูกจิตสำนึกเพื่อกระตุ้นให้สมาชิกที่อยู่กระจัดกระจายเกิดความตระหนัก รับรู้ถึงปัญหา เกิดความสนใจในการเข้ามา ร่วมกันแก้ไขปัญหา โดยมีเทคนิคที่ใช้ได้แก่ การสร้างความศรัทธา ความไว้วางใจกับกลุ่มเป้าหมาย การสร้าง “หน่วยนำ” หรือ “แนวร่วม” การศึกษาสำรวจข้อมูล สถานการณ์ หาปัญหาหรือความต้องการร่วมหรือการศึกษาวิเคราะห์ชุมชน
2. ขั้นการสร้างกลุ่ม หรือขั้นการดำเนินงานกลุ่ม เป็นขั้นของการรวมตัวจัดตั้งกลุ่มเป็นการนำเสนอข้อมูลที่ได้จากการศึกษา วิเคราะห์ เพื่อกระตุ้นให้เกิดการคิดค้นแนวทางแก้ไขปัญหา และมีการสนับสนุนในเรื่องความรู้หรือเทคโนโลยี โดยการจัดเวทีแลกเปลี่ยน ศึกษาดูงานระหว่างชาวบ้านกับชาวบ้าน หรือการเชิญวิทยากรจากภายนอกมาให้ความรู้
3. ขั้นการเจริญเติบโตของกลุ่ม ขั้นการขยายกลุ่ม หรือขั้นการบำรุงรักษากลุ่ม เมื่อกลุ่มมีความเคลื่อนไหว มีการดำเนินกิจกรรมที่ต่อเนื่อง กลุ่มก็จะเกิดพลัง เมื่อแต่ละกลุ่มเกิดพลังก็จะมี การขยายกลุ่มในลักษณะของการขยายเป็นเครือข่าย การสร้างแกนนำหรือจุดเชื่อมแม่ข่าย การเสริมเรื่อง การบริหารจัดการ และการติดต่อสื่อสารเป็นสิ่งสำคัญ ในการเสริมสร้างและพัฒนาเครือข่าย ดังนั้น เทคนิควิธีการในขั้นตอนนี้ จึงมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับการกระตุ้นให้เครือข่ายตระหนักถึงความจำเป็นในการสร้างเครือข่าย และพัฒนาความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มในการอยู่ร่วมกันเป็นเครือข่าย

ในส่วนองเงื่อนไข / ปัจจัย ที่ควรพิจารณาในการส่งเสริมการรวมกลุ่มและเครือข่าย รวมถึงการเสริมสร้างความเข้มแข็งของกลุ่มและเครือข่าย มีประเด็นสำคัญที่ควรพิจารณา ในการทำงานกับกลุ่มและเครือข่าย ดังนี้

ด้านการสร้างกลุ่ม

1. พิจารณาจากกระบวนการ ในการจัดตั้งกลุ่ม หรือการเกิดกลุ่มทั้งในด้านประวัติศาสตร์ ความเป็นมาของการรวมตัวกลุ่ม เช่น สมาชิกมีความเข้าใจในวัตถุประสงค์ของการรวมกลุ่มหรือเข้าร่วมกลุ่มเพื่อหวังผลประโยชน์ กลุ่มที่เกิดขึ้นเป็นกลุ่มจัดตั้ง หรือเป็นกลุ่มที่รวมตัวโดยธรรมชาติ หรือรวมตัวโดยมีปัญหาคและความต้องการร่วมกัน

2. พิจารณาจากองค์ประกอบของกลุ่มทั้งองค์ประกอบภายใน ได้แก่ ผู้นำ สมาชิกการบริหารจัดการและองค์ประกอบภายนอก ได้แก่ นักพัฒนาหรือหน่วยงานส่งเสริมนโยบายของรัฐบาล

3. พิจารณาจากโครงสร้างกลุ่ม เป็นระบบปิด คือ โครงสร้างเป็นทางการ มีลำดับการบังคับบัญชา หรือระบบเปิด ซึ่งเป็นโครงสร้างแบบแนวราบ เน้นการทำงานแบบประชาธิปไตย

4. พิจารณาจากการทำงาน หรือการทำกิจกรรมของกลุ่มว่ามีการทำกิจกรรมทั้งด้านการเมือง เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และการบริหารจัดการกลุ่มอย่างสอดคล้องสัมพันธ์กันหรือไม่

ด้านการสร้างเครือข่าย

1. ควรคำนึงถึงความพอเหมาะ การแบ่งขอบเขตรับผิดชอบเครือข่ายที่ชัดเจน

2. เครือข่ายให้ความสำคัญกับการเสริมให้กลุ่มย่อยเข้มแข็งหรือไม่

3. ควรวิเคราะห์ประเภทของเครือข่ายว่าเป็นเครือข่ายการเรียนรู้ เครือข่ายต่อรอง เครือข่ายภายใน เครือข่ายภายนอก เนื่องจากเครือข่ายแต่ละประเภทมีเงื่อนไขการส่งเสริมที่ต่างกัน

4. การมีพันธะสัญญา มีความผูกพันกันในระยะยาวที่จะพัฒนาปรับปรุงเครือข่ายร่วมกัน โดยมีเครื่องมือในการรักษาความสัมพันธ์ได้แก่ การติดต่อสื่อสาร การมีประวัติศาสตร์ ประสบการณ์ มิตรภาพ และการร่วมทุกข์ร่วมสุข

5. พิจารณาจากความสามารถของแกนนำทั้งในด้านภาวะ การนำ วิสัยทัศน์ การกระจายส่งต่อ หรือแลกเปลี่ยนความรู้ข้อมูลข่าวสาร และคุณสมบัติของแกนนำ

6. การพัฒนาอยู่ตลอดเวลาและการเสริมพลังการทำงาน โดยการร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมแก้ปัญหาเช่นการจัดกิจกรรมเสริมความสัมพันธ์ การเสริมทักษะการสร้างเครือข่ายให้คนทำงาน พัฒนาความสามารถในการประสานทรัพยากร

แนวความคิดที่เกี่ยวกับเครือข่าย จัดเป็นแนวความคิดที่มีความสำคัญและถูกนำมาใช้กัน อย่างแพร่หลาย ในการอธิบายภาพการเคลื่อนตัวจากกลุ่มสู่การรวมตัวเป็นเครือข่าย เพื่อสร้างพลัง ในการขับเคลื่อนกระบวนการจัดการ หรือสร้างพลังในการเปลี่ยนแปลงสิ่งต่างๆ ได้ดังที่ ประเวศ วัระสี กล่าวไว้ว่า เครือข่ายทางสังคมจะคล้ายเครือข่ายในสมอง โครงสร้างสมองจะทำให้เกิดการเรียนรู้ สูงอันจำเป็นสำหรับการมีชีวิตรอด โครงสร้างทางสังคมจะมีวิวัฒนาการไปเหมือนโครงสร้างทาง สมองมากขึ้นเรื่อยๆ ซึ่งก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางพฤติกรรมของสังคม จากสังคมใช้อำนาจไป เป็นสังคมเรียนรู้ การที่จะเกิดสังคมเรียนรู้ (learning society) นั้นโครงสร้างทางสังคมต้องปรับ เปลี่ยนจากโครงสร้างอำนาจในแนวตั้งไปเป็นเครือข่ายสังคม หรือเครือข่ายสังคมเรียนรู้ (learning social network) โดยสังคมต้องสามารถเรียนรู้ได้อย่างต่อเนื่องจึงจะสามารถปรับตัวให้อยู่ในดุลย- ภาพได้ (เอื้ออิสรา, 2544)

2.5 วรรณกรรมปริทัศน์

การศึกษาค้นคว้าและรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาเครือข่ายป่า ชุมชน พบว่ามีทั้งผลงานวิจัย เอกสาร และบทความต่างๆซึ่งปรากฏเผยแพร่และทำการศึกษา วิจัย และเพื่อให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของการศึกษาจึงได้ทบทวนวรรณกรรมโดย จำแนกออกเป็น ด้านต่างๆดังนี้ การจัดการป่าชุมชน สิทธิของชุมชนในการจัดการทรัพยากร เงื่อนไข/ปัจจัยในการ เกิดป่าชุมชน เครือข่ายป่าชุมชน และการมีส่วนร่วม

2.5.1 งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการจัดการป่าชุมชน

การศึกษาในประเด็นการจัดการป่าชุมชนนั้น ได้มีนักวิชาการหลายท่านศึกษาเอาไว้มาก เช่น การศึกษาของฉลาดชาย (2528) พบว่า การจัดการป่าชุมชนนั้นเป็นส่วนหนึ่งของการพัฒนา ชนบทในการจัดการดังกล่าวควรจะเน้นการมีส่วนร่วมของประชาชน ทั้งนี้หลักการคือ ชุมชนร่วม ตัดสินใจตลอดจนเฉลี่ยค่าใช้จ่ายและผลประโยชน์ ชุมชนร่วมกำหนดยุทธศาสตร์ในการพัฒนา เพื่อ มุ่งตอบสนองความจำเป็นที่เกี่ยวกับป่าไม้ และชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดการป่าและร่วมรับ ประโยชน์จากป่า นอกจากงานวิจัยของฉลาดชายแล้วยังพบว่า โครงการวนศาสตร์ชุมชนบนที่สูงใน ประเทศไทย (Thailand Upland Social Forest Project) โดยการสนับสนุนของมูลนิธิฟอร์ดนั้นได้ทำ การศึกษาวิจัยเกี่ยวกับเรื่องการจัดการป่าชุมชนทั้งในภาคอีสานและภาคเหนือ ผลการศึกษา เช่น งานของ Northeastern Thailand Upland Social Forest (1987) และ Royal Forestry Department (1989) อ้างโดยอนันต์และคณะ (2543) พบว่าเมื่อชาวบ้านมีความมั่นคงในการถือครองที่ดิน ชาว บ้านก็จะหันมารักษาป่าหรือปลูกต้นไม้ตามไร่นามากขึ้น อีกทั้งมีความสนใจที่จะใช้ระบบวนเกษตร

มากขึ้น ผลการวิจัยชี้ว่าองค์กรของชาวบ้าน โดยเฉพาะองค์กรที่มีมาแต่เดิมนั้นมีบทบาทสำคัญในการดูแลรักษาป่า นอกจากนี้แล้ว โคมลและคณะ (ไม่ระบุปีที่พิมพ์) ได้ทำการแยกรูปแบบของป่าชุมชนออกเป็นป่าชุมชนแบบดั้งเดิมที่ชาวบ้านจัดการกันเอง และป่าชุมชนแบบพัฒนา หรือป่าชุมชนประยุกต์ ในลักษณะที่ให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินงานโครงการที่รัฐเป็นผู้นำ

สำหรับงานวิจัยที่ศึกษาป่าชุมชนแบบดั้งเดิมนั้น เช่นงานของไซยา (2537) ได้ศึกษาเปรียบเทียบการจัดการทรัพยากรป่าไม้แบบพื้นบ้านระหว่างชาวไทยพื้นราบและชาวไทยภูเขาในภาคเหนือของประเทศไทย พบว่าชาวไทยภูเขายึดถือและเชื่อมั่นในอำนาจเหนือธรรมชาติเป็นอย่างยิ่ง ซึ่งเป็นเงื่อนไขสำคัญในการจัดการป่า สุริรัตน์ (2540) ศึกษาการจัดการป่าขององค์กรชุมชนที่อยู่ภายในเขตอุทยานแห่งชาติแม่ปิง อ.ลี้ จ.ลำพูน พบว่าพัฒนาการในการจัดการป่าของหมู่บ้านก้อทุ่งนั้น เริ่มจากการเป็นชุมชนดั้งเดิมที่มีวิถีชีวิตผูกพันอยู่กับป่า เคารพในสิ่งเหนือธรรมชาติ การจัดการป่าชุมชนของชาวบ้านก้อทุ่งนั้นใช้ระบบชุมชนควบคุมกันเองในการดูแลรักษาป่า รวมไปถึงการใช้ประโยชน์จากป่าด้วยซึ่งสอดคล้องกับ สลธิยา (2537) ที่ทำการศึกษาการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ของชุมชนบ้านห้วยแก้ว อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่ พบว่า ชาวบ้านบ้านห้วยแก้วนั้นมีการรักษาป่าอยู่บนพื้นฐานของความเชื่อในอำนาจเหนือธรรมชาติ ขณะเดียวกันชาวบ้านก็ยึดถือป่าว่าเป็นสิทธิร่วมกันของชุมชน ชาวบ้านทุกคนจึงมีสำนึกร่วมกันถึงสิทธิและหน้าที่ในการจัดการและใช้ประโยชน์จากป่าไปพร้อมๆ กัน นอกจากนี้แล้วยังพบงานของ จันทนา (2539) ที่ได้ศึกษาแนวคิดทางเศรษฐศาสตร์ในการจัดการป่าชุมชนบ้านทุ่งยาว จังหวัดลำพูน พบว่ากลยุทธ์ในการจัดการป่าชุมชนนั้นใช้ระบบประชาธิปไตยขั้นพื้นฐาน โดยยึดถือระบบคุณค่า ความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์เป็นศูนย์รวมจิตใจในการจัดการป่าชุมชน โดยชุมชนเองงานวิจัยที่พบดังกล่าวนั้นเป็นการศึกษาการจัดการป่าชุมชนแบบดั้งเดิม ซึ่งชาวบ้านจัดการกันเอง ข้อเสนอแนะที่พบคือ ชาวบ้านสามารถรวมตัวกันในการจัดการป่าชุมชนได้ โดยไม่ต้องรอหน่วยงานภายนอกเข้ามาจัดตั้งให้ ซึ่งมีมาตั้งแต่อดีตแล้ว ทั้งนี้เกิดจากปัจจัยหลายๆ อย่างด้วยกัน เช่น การมีจิตสำนึกร่วม การได้รับผลประโยชน์ร่วมกัน เป็นต้น

นอกจากนี้ยังมีการจัดการป่าชุมชนอีกรูปแบบหนึ่งที่เรียกว่า การจัดการป่าชุมชนแบบพัฒนาหรือป่าชุมชนแบบประยุกต์ ซึ่งเป็นการจัดการป่าชุมชนในรูปแบบของการจัดการร่วมระหว่างรัฐกับชุมชน (collaborative management) ซึ่งได้มีผู้ศึกษาในประเด็นนี้บ้างเหมือนกัน เช่น Uraivan (1992) อ่างโดยอนันท์และคณะ (2543) ได้เสนอเทคนิควิธีการวางแผนการใช้ที่ดินแบบมีส่วนร่วมในระบบไตรภาคี โดยอาศัยประสบการณ์จากการศึกษาเชิงปฏิบัติการที่พื้นที่คอยสามหมื่นระหว่างชาวบ้าน นักวิชาการ และเจ้าหน้าที่ป่าไม้ วิธีการนี้เน้นความสำคัญของกระบวนการเจรจาต่อรอง สร้างความร่วมมือและแก้ไขข้อขัดแย้งในการจัดการทรัพยากร โดยส่งเสริม บทบาทของ

ชาวบ้านในกระบวนการตัดสินใจเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดิน ชาวไทยภูเขาที่มีโอกาสประชุม ปรึกษาหารือ วิเคราะห์ และแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร กับเจ้าหน้าที่ของรัฐและนักวิชาการ

นอกจากนี้ยังมีการศึกษาการจัดการร่วมภายใต้เงื่อนไขอื่น เช่น สันติธา (2540) ศึกษาโครงการทดลองความร่วมมือในการจัดการป่าระหว่างชุมชนกับรัฐ โดยมีวัดเป็นสื่อกลางที่จังหวัดเชียงใหม่ ชุมชนที่ศึกษาเป็นชุมชนใกล้เมืองเชียงใหม่ ผลการศึกษาพบว่ารูปแบบของการมีส่วนร่วมในการจัดการป่าขึ้นอยู่กับความเข้มแข็งของชุมชน และเสนอว่ารัฐควรลดบทบาทในการเป็นผู้นำในการจัดการป่าลงมาเป็นเพียงผู้ให้คำแนะนำและสนับสนุน แต่ถ้าหากพลังของชุมชนไม่เข้มแข็งนัก รัฐอาจจะต้องเพิ่มบทบาทในการสนับสนุนมากขึ้น (อ้างในอนันต์และคณะ, 2543) ซึ่งสอดคล้องกับ ฉลาดชาย (2528) ที่ได้จุดประกายความคิดการจัดการป่าไม้ในรูปแบบที่เป็นทางเลือกใหม่ โดยการเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการดูแลจัดการป่าไม้ และยังได้ยกเอาประเด็นเรื่องของระบบกรรมสิทธิ์ขึ้นมากล่าวถึงซึ่งเป็นหัวใจของการจัดการทรัพยากรป่าไม้ ส่วนในทางปฏิบัตินั้นจำเป็นที่จะต้องทบทวนบทบาทหน้าที่รับผิดชอบของรัฐเสียใหม่ จากการเป็นผู้พิทักษ์ป่าแต่เพียงอย่างเดียวมาเป็นผู้ส่งเสริม และสนับสนุนให้มีการกระจายอำนาจการควบคุมทรัพยากรป่าไม้สู่ท้องถิ่นอย่างจริงจัง ซึ่งนอกจากงานวิจัยดังกล่าวแล้ว ยังพบว่า สุรินทร์(2543) ยังได้ทำการศึกษาการจัดการป่าชุมชนแบบประยุกต์คือ ชาวบ้านได้มีส่วนร่วมในทุกๆขั้นตอนของการจัดการป่าชุมชนและมีรัฐเป็นผู้คอยช่วยเหลือและสนับสนุน ซึ่งพบว่าเป็นการจัดการป่าชุมชนที่ประสบผลสำเร็จ และงานวิจัยนี้ยังเป็นจุดเริ่มต้นของการศึกษาการพัฒนาเครือข่ายป่าชุมชนในครั้งนี้อีกด้วย ซึ่งผู้วิจัยจะทำการศึกษาว่าเครือข่ายป่าชุมชนที่เกิดจากการส่งเสริมและสนับสนุนโดยรัฐนั้นเป็นอย่างไร

2.5.2 งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับสิทธิของชุมชนในการจัดการทรัพยากร

การศึกษาในประเด็นสิทธิของชุมชนในการจัดการทรัพยากรนั้นพบว่าม้งงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เช่น งานของ Benchaphun (1994) อ้างโดยกริมกมล (2543) เรื่อง “Property Rights, Institution and Access to Resource: Impacts on Sustainable Intensification in Northern Thailand” ได้ชี้ให้เห็นว่าในพื้นที่ป่าซึ่งถือเป็นที่ดินของรัฐสามารถมีสถาบันทางสังคมในรูปแบบของการถือครองหลายรูปแบบขึ้นอยู่กับเงื่อนไขความสัมพันธ์ระหว่างรัฐ เอกชนและชุมชน เช่น การเข้าถึงแบบเปิด การยึดครองเป็นที่ถือครองของเอกชนอย่างผิดกฎหมาย การจัดการร่วมกันของชุมชน การร่วมมือกันจัดการระหว่างรัฐกับชุมชน และการได้รับสิทธิเอกชนจากรัฐ เป็นต้น แต่ละรูปแบบจะมีผลต่อการใช้ทรัพยากรเชิงอนุรักษ์ต่างกัน ดังนั้น Benchaphun จึงเสนอให้รัฐสร้างเงื่อนไขและหลักประกันในการถือครองให้แก่รูปแบบการถือครองที่น่าจะเอื้อต่อการอนุรักษ์มากที่สุด

งานวิจัยอีกชิ้นหนึ่งที่ได้ศึกษาถึงสิทธิของชาวบ้านที่ใช้ในการจัดการทรัพยากรว่าชาวบ้านใช้สิทธิอย่างไรในการอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านกับทรัพยากร ซึ่งพบว่าการอธิบายความสัมพันธ์ดังกล่าวมีอยู่หลายลักษณะ คือ งานวิจัยป่าชุมชนภาคเหนือ เสนอโดย ฉลาดชายและคณะ (2536) ซึ่งเป็นการศึกษาการจัดการป่าชุมชนของ 4 หมู่บ้าน ในจังหวัดภาคเหนือ จากการศึกษาพบว่าป่าชุมชนเป็นรูปแบบประเพณีในการจัดการป่าที่มีประวัติศาสตร์มายาวนาน และปรากฏอยู่อย่างแพร่หลายในชุมชนชนบทภาคเหนือ ซึ่งชาวบ้านอาจไม่เรียกว่าป่าชุมชน แต่จะเรียกตามประโยชน์ที่ใช้หรือลักษณะที่ตั้งของป่า ซึ่งถือว่าป่านั้นเป็นของหน้าหมู่บ้าน หรือทรัพย์สินส่วนร่วม (common property) ที่ถือว่าทรัพยากรไม่ใช่กรรมสิทธิ์ของผู้ใดคนหนึ่ง แต่เป็นของส่วนรวมที่แบ่งปันกันใช้

นอกจากนั้น Ganganapan (1997) ยังได้ใช้แนวทางการศึกษาวาทกรรม (discourse) แสดงถึงความซับซ้อนของสิทธิซึ่งถูกดึงมาใช้ในเวทีทางการเมือง เพื่อแย้งชิงทรัพยากรระหว่างรัฐและชาวบ้านฝ่ายต่างๆ ดังปรากฏในรูปของกระบวนการเคลื่อนไหวต่อสู้และเรียกร้องสิทธิของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ในการมีส่วนร่วมจัดการทรัพยากรภายใต้เงื่อนไขของแรงกดดันเชิงนโยบายจากรัฐ โดยเฉพาะการผลักดันกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ในการมีส่วนร่วมจัดการทรัพยากร ภายใต้เงื่อนไขของแรงกดดันเชิงนโยบายจากรัฐ โดยเฉพาะการผลักดันกลุ่มชาติพันธุ์ในที่สูงออกจากป่า ส่วนชาวบ้านได้เรียกร้องสิทธิชุมชนในการจัดการป่าพร้อมกับยอมรับสิทธิของรัฐ และสิทธิของปัจเจกบุคคลในพื้นที่เดียวกัน แต่ต่างเพียงด้านการจัดการเพื่อใช้ประโยชน์ ซึ่งต้องแยกออกจากสิทธิของความเป็นเจ้าของที่ผูกติดอยู่กับพื้นที่ ขณะที่สิทธิในการจัดการสามารถยอมรับสิทธิในความสัมพันธ์ที่ซับซ้อนได้ ซึ่งยังมีงานวิจัยที่สนับสนุนความคิดดังกล่าวอีก เช่น สุรวลัย (2537) พบว่าสิทธิต่าง ๆ นั้นสามารถสร้างขึ้นมาได้ รวมทั้งสิทธิในทรัพยากรร่วม ซึ่งไม่ใช่สิทธิในการเป็นเจ้าของแต่เป็นสิทธิในการจัดการหรือครอบครอง ด้วยการสร้างเงื่อนไขที่เหมาะสมและเสนอว่าการยอมรับสิทธิชุมชนให้เป็นสิทธิชอบธรรมตามกฎหมายจะเป็นเงื่อนไขที่สำคัญที่สุด ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของอภิชัย (2539) ที่สนับสนุนให้รัฐรับรองสิทธิชุมชนและสิทธิในการถือครองประเภทอื่นๆ เพื่อจูงใจให้ชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วมในการดูแลรักษาทรัพยากรป่าไม้ (อานันท์และคณะ, 2543)

2.5.3 งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับเครือข่ายป่าชุมชน

การศึกษาในประเด็น การจัดการเครือข่ายป่าชุมชน นั้นพบว่า มีผู้ศึกษาอยู่บ้างแต่ไม่มาก มีวิทยานิพนธ์ของนักศึกษาปริญญาโทที่ศึกษาเกี่ยวกับประเด็นนี้อยู่บ้าง เช่น สุธรรม (2542) ได้ศึกษาเครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคมขององค์กรป่าชุมชน พบว่า เครือข่ายนี้มีปฏิสัมพันธ์ วิถีปฏิบัติ และการแลกเปลี่ยนความรู้ระหว่างกัน โดยผ่านกิจกรรมทางสังคม เช่น พิธีกรรม ประเพณีต่างๆ และ ยังได้ศึกษาพบว่ากลไก เงื่อนไขที่ส่งเสริมความสัมพันธ์ทางสังคมขององค์กรป่าชุมชน ได้แก่ ความ

สัมพันธ์ระหว่างผู้นำ กลุ่ม/องค์กร เครือญาติ กลุ่มอาชีพ และความสัมพันธ์กับภายนอก เช่น หน่วยราชการและองค์กรพัฒนาเอกชน เพื่อแลกเปลี่ยนความรู้และเพิ่มศักยภาพในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ นอกจากนี้ กอบกาญจน์ (2542) ได้ศึกษาเกี่ยวกับเครือข่ายการเรียนรู้และการจัดการของชุมชนเกี่ยวกับป่าชุมชน ผลการศึกษาพบว่าเครือข่ายการเรียนรู้ของบุคคลเรียนรู้เริ่มต้นจากครอบครัว เครือญาติ การเข้าร่วมพิธีกรรมต่างๆ การเรียนรู้จากวัด และการเรียนรู้จากกลุ่มตามลักษณะของการตั้งบ้านเรือน กลุ่มอาชีพ และคณะกรรมการป่าชุมชน การประชุมสภาตำบลก็เป็นการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ของผู้นำชุมชนที่เข้าร่วมประชุมสภาตำบล ดังนั้นกระบวนการเรียนรู้จึงมีอยู่ 2 ลักษณะคือกระบวนการเรียนรู้แบบไม่เป็นทางการ จากการเรียนรู้จากวิถีชีวิต ความเชื่อ การถ่ายทอดบอกเล่าสืบต่อกันมา และกระบวนการเรียนรู้จากความสัมพันธ์กับภายนอกชุมชน

นอกจากนี้ยังมีงานศึกษาของ สุพจน์ (2540) ที่ได้ศึกษาถึงบทบาทของสภาตำบลในการจัดการทรัพยากรป่าไม้โดยศึกษาสภาตำบลสวนหม่อน อ.มัญจาคีรี จ.ขอนแก่น พบว่าการจัดการป่าชุมชนของสภาตำบลนั้นได้ช่วยเพิ่มรายได้ให้กับชุมชน โดยชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดการและสร้างเครือข่ายองค์กรท้องถิ่น ซึ่งนอกจากนักวิชาการไทยแล้วยังมีนักวิชาการต่างประเทศที่ได้ศึกษาเกี่ยวกับเรื่องนี้เอาไว้บ้าง เช่น Shrestha (1997) ได้ศึกษาเกี่ยวกับเครือข่ายของชาวบ้านทางแถบภาคเหนือของประเทศไทยที่ใช้ประโยชน์จากป่าร่วมกันว่า การเริ่มต้นของการรวมตัวกันเป็นเครือข่ายนั้นจะต้องเริ่มจากความเข้าใจและใช้กฎหมายอย่างถูกต้องและชุมชนนั้นจะต้องมีความเป็นประชาธิปไตยอีกด้วย นอกจากนี้ยังพบว่ามีการขยายป่าชุมชนที่เกิดจากการส่งเสริมของหน่วยงานภายนอก เช่น เครือข่ายป่าชุมชนของกลุ่มอัครเมืองน่าน โดยมีพระครูพิทักษ์นันทคุณเป็นผู้กระตุ้นให้คนในชุมชนตระหนักถึงปัญหาป่าไม้ที่เกิดขึ้น จนเกิดการรวมตัวกันเป็นเครือข่ายในการรักษาป่าของชาวบ้านอำเภอสันติสุข จ.น่าน (วิมลลักษณ์, 2542) หน่วยงานอีกหน่วยงานหนึ่งที่มีบทบาทในการส่งเสริมเครือข่ายป่าชุมชนนั้น คือ ศูนย์ฝึกอบรมวนศาสตร์ชุมชนแห่งภูมิภาคเอเชียแปซิฟิก (Regional Community Forest Training Center: RECOFTC) พบว่ามีเครือข่ายป่าชุมชนเกิดขึ้นหลายที่ในประเทศไทย ยกตัวอย่างเช่น พรชูลี (2541) ศึกษาเครือข่ายป่าชุมชนบ้านโคกใหญ่ อ.วาปีปทุม จ.มหาสารคาม ซึ่งประกอบไปด้วย 14 หมู่บ้าน เป็นเครือข่ายที่เกิดจากการรวมพลังของชุมชนในการแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นในท้องถิ่น พบว่าการเสริมสร้างองค์กรชุมชนให้เข้มแข็งนั้นมีความจำเป็นที่จะต้องให้ผู้นำชุมชนได้เรียนรู้และแลกเปลี่ยนประสบการณ์อย่างต่อเนื่องเพื่อนำมาประยุกต์ปรับใช้ในพื้นที่ของตนเอง ระวีและคณะ (2541) ศึกษาเครือข่ายป่าชุมชนในเขตกันชนป่าตะวันออก ซึ่งจากการศึกษาพบว่าสิ่งสำคัญที่จะเปลี่ยนบทบาทชาวบ้านให้หันมาเห็นความสำคัญของป่านั้นคือจะต้องให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการรับรู้ปัญหา ตลอดจนถึงการวางแผนการจัดการและติดตามประเมินผลร่วมกันจะทำให้ชุมชนดูแลรักษาและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้อย่างยั่งยืน

นอกจากนั้น อัจฉราและคณะ (2543) ยังพบว่ามีการขยายป่าชุมชนที่เกิดจากการรวมตัวกันของชาวบ้านอย่างแท้จริงที่เรียกว่า “เครือข่ายชาวบ้าน” เช่น เครือข่ายลุ่มน้ำปึงตอนบน เครือข่ายชาวบ้านรักษาป่าลุ่มน้ำชาน เครือข่ายรักษาป่าลุ่มน้ำทา เครือข่ายป่าชุมชนตำบลแม่ตอด จ.ลำปาง เครือข่ายป่าชุมชนลุ่มน้ำกกตอนกลาง อ.เมือง จ.เชียงราย เครือข่ายป่าชุมชนตำบลดงมหาวัน (ลุ่มน้ำกกตอนล่าง) อ.เวียงชัยและอ.แม่จัน จ.เชียงราย เป็นต้น ขณะนี้เครือข่ายป่าชุมชนในลักษณะนี้เกิดขึ้นอีกมากมาย การดูแลรักษาป่าของชุมชน ส่วนใหญ่นั้นเป็นไปเพื่อการอนุรักษ์แหล่งต้นน้ำที่ไหลหล่อเลี้ยงชุมชน การรักษาที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่า และการใช้สอยทรัพยากรธรรมชาติให้เป็นไปอย่างเหมาะสมและยั่งยืน แต่การรักษาป่าของชุมชนก็ยังประสบกับอุปสรรคสำคัญคือ ขาดการยอมรับและการให้การสนับสนุนจากหน่วยงานภาครัฐ และไม่มีกฎหมายรองรับสิทธิของชุมชนในการจัดการดูแลรักษาทรัพยากรป่าไม้อย่างถูกต้อง ทำให้หลายชุมชนเกิดความไม่มั่นใจในการดำเนินการอย่างต่อเนื่อง แต่ชุมชนก็ยังคงยึดถือรูปแบบการจัดการทรัพยากรป่าไม้โดยชุมชนอยู่ต่อไป

ถ้าพิจารณาจากการศึกษาเรื่องเครือข่ายป่าชุมชนที่ผ่านมานั้นจะเห็นได้ว่า งานศึกษาในประเด็นเครือข่ายป่าชุมชนที่เกิดจากการส่งเสริมหรือสนับสนุนโดยรัฐนั้นยังมีอยู่น้อย ทำให้ประเด็นการจัดการเครือข่ายป่าชุมชนโดยรัฐนั้นนำศึกษาว่าเป็นอย่างไร มีเงื่อนไข/ปัจจัยอะไรในการพัฒนาเครือข่ายป่าชุมชน เหมือนหรือแตกต่างกับที่ชาวบ้านจัดการกันเองอย่างไร ซึ่งประเด็นคำถามเหล่านี้จะช่วยให้การศึกษาเรื่องเครือข่ายป่าชุมชนนั้นมีความชัดเจนและครอบคลุมยิ่งขึ้น

2.5.4 งานศึกษาในประเด็นเงื่อนไข/ปัจจัยของการเกิดป่าชุมชน

จากงานศึกษาของฉลาดชายและคณะ (2536) พบว่าเงื่อนไขการเกิดและความสำเร็จของป่าชุมชนนั้นประกอบไปด้วยเงื่อนไขที่สำคัญหลายประการด้วยกัน ชุมชนที่ร่วมกันอนุรักษ์ป่านั้นมีวิถีปฏิบัติที่สอดคล้องและสัมพันธ์กับป่าตามความผันแปรของธรรมชาติตลอดเวลา ดังนั้นชุมชนจึงต้องมีการปรับเปลี่ยนรูปแบบความสัมพันธ์และระบบการจัดการป่าอยู่ตลอดเวลา หากแต่ท่ามกลางความแตกต่างหลากหลายเหล่านี้ ชุมชนที่ร่วมกันรักษาป่ามักจะมีลักษณะร่วมกันดังนี้

1) ชุมชนที่อนุรักษ์ป่ามักมีความเป็นชุมชนสูง ความเป็นชุมชนมิได้หมายความว่าเพียงแต่การตั้งบ้านเรือนอยู่อาศัยร่วมกันเท่านั้น หากแต่ยังขึ้นอยู่กับรูปแบบและความเข้มข้นของความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างสมาชิกของชุมชน เช่นความสัมพันธ์ทางเครือญาติที่แน่นแฟ้น หรือความสัมพันธ์ระหว่างเพื่อนบ้านที่ช่วยเหลือเกื้อกูลและแลกเปลี่ยนแรงงานซึ่งกันและกัน สำนึกของความเป็นชุมชนอาจสะท้อนออกมาในรูปของความเชื่อ อุดมการณ์ และพิธีกรรมที่ชุมชนยึดถือและปฏิบัติร่วมกัน เช่น พิธีกรรมเลี้ยงผีขุนน้ำ พิธีเช่นผีปู่ตา เป็นต้น ความเชื่อและพิธีกรรมเหล่านี้ช่วยต่อยอดสำนึกของความเป็นชุมชนให้มั่นคงและแน่นแฟ้นยิ่งขึ้น

2) การมีทรัพยากร ดิน-น้ำ-ป่า ที่อยู่ในสภาพที่ใช้ได้หรือยังมีศักยภาพเพียงพอที่จะพลิกพื้นที่ให้คืนกลับมาสู่ความอุดมสมบูรณ์ได้อย่างยั่งยืน ทรัพยากรดิน น้ำ ป่า มีความสัมพันธ์กับการผลิตภาคเกษตรกรรม ดังนั้นลักษณะทางกายภาพของชุมชนที่จะมีจิตสำนึกในการรักษาป่าจะต้องมีทรัพยากรดิน น้ำ ป่า ในลักษณะที่เอื้อต่อการผลิตในภาคการเกษตรของชุมชนอยู่ โดยนับนี้ป่าชุมชนย่อมไม่อาจเกิดขึ้นได้บนพื้นที่ที่ทรัพยากรธรรมชาติเสื่อมโทรมลงโดยสิ้นเชิงและไม่อยู่ในสภาพที่จะใช้ประโยชน์ในรูปแบบที่หลากหลายได้อีกต่อไป

3) การมีผลประโยชน์ร่วมกัน การอนุรักษ์ป่าของชาวบ้านมีพื้นฐานเบื้องต้นมาจากการมีผลประโยชน์ร่วมกันในการใช้ทรัพยากรดินน้ำป่าเพื่อการเกษตร และการใช้ผลผลิตจากป่าในชีวิตประจำวัน เช่น เป็นแหล่งอาหาร เป็นยารักษาโรค ไม้สำหรับก่อสร้างบ้านเรือนและเป็นเชื้อเพลิง รวมทั้งการเก็บของป่าเพื่อขาย เป็นต้น การอนุรักษ์ป่าจึงเป็นการพิทักษ์ผลประโยชน์ร่วมของชุมชนเอาไว้นั่นเอง

4) การมีจิตสำนึกในการรักษาป่า ซึ่งมีความเข้มข้นและลึกซึ้งมากกว่าการมีผลประโยชน์ร่วมกันเท่านั้น หากแต่ยังครอบคลุมถึงอุดมการณ์ ความเชื่อ และการพิทักษ์สิทธิชุมชนและสิทธิธรรมชาติในทางเป็นมนุษย์ มิให้ถูกรุกล้ำจากบุคคลภายนอก จิตสำนึกในการรักษาป่าอาจเกิดขึ้นจากเงื่อนไขปัจจัยต่างๆมากมายดังต่อไปนี้ คือ

4.1 จิตสำนึกในการรักษาป่า เกิดจากประเพณีความเชื่อการอนุรักษ์ป่าของชาว

บ้านมีพื้นฐานมาจากแนวคิดเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งศักดิ์สิทธิ์กับธรรมชาติและมนุษย์ ชาวบ้านมีความเชื่อในเรื่องของผีอารักษ์ซึ่งเป็นผู้ดูแลป่าของหมู่บ้าน ดังนั้นจึงเป็นการไม่สมควรที่จะมีผู้ใดผู้หนึ่งอย่างกรายเข้าไปรบกวน การเข้าไปใช้ทรัพยากรในป่าบริเวณดังกล่าวจึงต้องปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ที่ชุมชนเป็นผู้กำหนด เพื่อให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์พอใจและไม่ลงโทษ ในลักษณะนี้ระบบการจัดการป่าของชาวบ้าน จึงเป็นระบบที่วางอยู่บนพื้นฐานของจารีต ประเพณีและกฎเกณฑ์ที่ไม่ได้เขียนไว้เป็นลายลักษณ์อักษร หากแต่สั่งสอนสืบทอดต่อกันมาจากคนรุ่นหนึ่งไปยังคนอีกรุ่นหนึ่ง

4.2 จิตสำนึกในการรักษาป่า เกิดจากความจำเป็นในการป้องกันและรักษาคุณภาพของระบบนิเวศชุมชน ป่าชุมชนมีความสัมพันธ์แน่นแฟ้นกับการรักษาคุณภาพของระบบนิเวศชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการรักษาน้ำซึ่งมีความสำคัญต่อการผลิตในภาคเกษตร ด้วยเหตุนี้เองเงื่อนไขปัจจัยสำคัญอีกประการหนึ่งที่ก่อให้เกิดจิตสำนึกในการรักษาป่า คือการรักษาป่าต้นน้ำ หรือแหล่งชับน้ำของชุมชน ความเชื่อมโยงระหว่างป่ากับระบบนิเวศและระบบการผลิต ส่งผลให้การรักษาป่าชุมชน คือ การรักษาชีวิตเพื่อความอยู่รอดและการสืบทอดของชุมชน

4.3 จิตสำนึกในการรักษาป่า เกิดจากการต่อต้านรุกรานจากภายนอก การรุกราน

จากภายนอกหรือการเข้าแย่งชิงทรัพยากรโดยคนภายนอก มักก่อให้เกิดปฏิกิริยาต่อต้านรุนแรงจากชุมชน บ่อเกิดสำคัญอีกประการหนึ่งของจิตสำนึกในการรักษาป่าในปัจจุบัน เกิดขึ้นจากการรวมตัวกันของชาวบ้านเพื่อต่อต้านการรุกรานและแย่งชิงทรัพยากรของชุมชนโดยบุคคลภายนอก ตัวอย่าง เช่น การสัมปทานทำไม้ การต่อต้านโครงการของรัฐซึ่งเข้าไปแย่งชิงทรัพยากรป่าและที่ดินทำกินของราษฎร การต่อต้านธุรกิจเอกชน การแย่งชิงทรัพยากรกับชุมชนใกล้เคียง เป็นต้น

4.4 จิตสำนึกในการรักษาป่าเกิดจากปัญหาภัยแล้ง ความเสื่อมโทรมของสภาพแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการขาดแคลนน้ำเพื่อการเกษตร ภาวะฝนแล้งหรือมาล่าช้า ซึ่งส่งผลต่อวิถีชีวิตและการผลิตทางการเกษตรได้ช่วยกระตุ้นให้ชาวบ้านเริ่มตระหนักว่า หากปล่อยให้เหตุการณ์ยังเป็นเช่นนี้จะมีผลกระทบต่อการใช้ชีวิตร่วมกันของชุมชนอย่างต่อเนื่อง ประวัติของการรักษาป่าของบางแห่งจึงเป็นประวัติของการเผชิญภัยแล้งและความพยายามในการฟื้นฟูป่าโดยมีการพัฒนากฎเกณฑ์การใช้ป่าของหมู่บ้านขึ้นมาอย่างต่อเนื่อง

นอกเหนือจากเงื่อนไขและปัจจัยดังกล่าวข้างต้น จิตสำนึกในการรักษาป่าอาจเกิดจากปัจจัยอื่นๆ อีก เช่น ความพยายามของชาวบ้านในการรักษาป่าไว้เพื่อการใช้สอยและเป็นแหล่งอาหารของชุมชน การรักษาป่าอาจเกิดขึ้นจากการสนับสนุนขององค์กรภายนอก เช่นองค์กรพัฒนาเอกชนหรือหน่วยงานจากรัฐ หรือการสนับสนุนจากพระสงฆ์ เป็นต้น

5) การมีผู้นำชุมชนที่เข้มแข็ง ทั้งผู้นำทางธรรมชาติและผู้นำที่เป็นทางการ ที่มีความเข้มแข็งและมีภูมิปัญญาสูง ผู้นำนอกจากจะสามารถควบคุมและรักษากฎระเบียบต่างๆของชุมชนได้แล้ว ยังต้องสามารถปรับใช้ภูมิปัญญาและจารีตประเพณีท้องถิ่นให้เข้ากับสภาพการณ์ทางการเมือง เศรษฐกิจและสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป ยิ่งไปกว่านั้น คุณลักษณะที่สำคัญที่สุดของผู้นำชุมชน คือการทำงานบนพื้นฐานของการรักษาผลประโยชน์ของชุมชนโดยส่วนรวมเป็นหลัก

6) การจัดตั้งองค์กรชาวบ้าน เช่น กลุ่มเหมืองฝาย กลุ่มอนุรักษ์ป่า คณะกรรมการหมู่บ้าน สภาพตำบล และองค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) เป็นต้น องค์กรชาวบ้านเหล่านี้จะต้องทำหน้าที่รับผิดชอบในด้านการจัดการทรัพยากรอย่างเหมาะสมและเป็นธรรมตามเงื่อนไขที่แตกต่างกันออกไป การทำงานขององค์กรชาวบ้าน มักวางอยู่บนพื้นฐานภูมิปัญญาคั้งเดิม จารีต ประเพณีและประสพการณ์ที่สั่งสมและถ่ายทอดสืบกันมา นอกจากนั้น องค์กรชาวบ้านในแต่ละชุมชนยังต้องเป็นส่วนหนึ่งของเครือข่ายการใช้ทรัพยากรระหว่างชุมชนต่างๆ ที่อยู่ในละแวกเดียวกัน เช่น เครือข่ายของชุมชนในกลุ่มน้ำเดียวกัน หรือเครือข่ายของชุมชนที่ใช้ป่าผืนเดียวกัน เป็นต้น มีการประชุมปรึกษาหารือและร่างกฎเกณฑ์และวางแผนจัดการทรัพยากรในระดับเครือข่ายขึ้น เพื่อลดความขัดแย้งระหว่างชุมชนต่างๆ

7) จารีตของการจัดการทรัพยากรที่ถือว่าทรัพยากรเป็นสิทธิและทรัพย์สินร่วมของชุมชน และชุมชนมีสิทธิในการดูแลจัดการและออกกฎหมายเพื่อควบคุมการใช้ประโยชน์ อย่างไรก็ตาม ในบางพื้นที่การยึดมั่นในสิทธิชุมชนและการจัดการทรัพยากรจารีตประเพณีได้เริ่มเสื่อมคลายลง หลังจากที่รัฐออกกฎหมาย ติครอนสิทธิและอำนาจการจัดการทรัพยากรไปจากชุมชน ชุมชนที่ยังสามารถอนุรักษ์ป่าไว้ได้มักเป็นชุมชนที่ยังคงยึดมั่นในจารีตประเพณีที่ว่าป่าเป็นของชุมชน ผู้ที่รักษาป่าเท่านั้นจึงจะมีสิทธิในการใช้ประโยชน์ และชุมชนมีสิทธิในการจัดการเพื่อผลประโยชน์อย่างยั่งยืนและเป็นธรรมต่อสมาชิกของชุมชน

8) ระบบการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืนและเป็นธรรม โดยจำแนกระบบการจัดการได้ 3 ประเด็นใหญ่ๆ ดังนี้

8.1 หลักการจัดการ โดยทั่วไปแล้ว ระบบการจัดการทรัพยากรของชุมชนวางอยู่บนหลักพื้นฐาน 4 ประการคือ ประการแรก การยอมรับในจารีตประเพณีและสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากร ประการที่สอง การคำนึงถึงผลประโยชน์ร่วมกันของสมาชิก และความเป็นธรรมของสังคม ประการที่สาม ความยั่งยืนของระบบการผลิตและความสมดุลของระบบนิเวศ และประการที่สี่ การมีส่วนร่วมของสมาชิกทั้งหมดของชุมชน

8.2 วิธีการจัดการ วิธีการจัดการป่าชุมชนอาจจำแนกออกได้ 3 ลักษณะคือ ประการแรก มีการจำแนกประเภทของป่าออกเป็นประเภทต่างๆ และทำการกำหนดขอบเขตป่าของชุมชน ประการที่สอง มีการร่างกฎหมายและแนวทางการใช้ประโยชน์ให้ชุมชนทราบไม่ว่าจะเป็นลายลักษณ์อักษรหรือไม่ก็ตาม เพื่อให้ชุมชนได้ใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน ตลอดจนมีการกำหนดคบทลงโทษสำหรับการฝ่าฝืนกฎระเบียบของชุมชน ประการที่สาม มีการประชุมปรึกษาหารือระหว่างสมาชิกของชุมชนเป็นครั้งคราวเพื่อทบทวนกฎหมายและกติกาของชุมชน และมีการจัดตั้งองค์กรของชุมชนเพื่อทำหน้าที่ดูแล ควบคุมและควบคุมการใช้ประโยชน์จากทรัพยากร

8.3 รูปแบบการจัดการ การจัดการทรัพยากรของชุมชนอาจมีรูปแบบที่แตกต่างหลากหลายออกไปตามแต่เงื่อนไขทางกายภาพและสภาวะการณ์ทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองของแต่ละพื้นที่

ลักษณะร่วมทั้ง 8 ประการของชุมชนที่อนุรักษ์ป่าดังกล่าวข้างต้น คือปัจจัยพื้นฐานที่จำเป็นต่อการดำรงอยู่และความยั่งยืนของป่าชุมชน ท่ามกลางสภาวะความขัดแย้งและการแข่งขันทรัพยากร รวมทั้งความเสื่อมโทรมของสภาพแวดล้อมและการติครอนสิทธิของชุมชนในการจัดการทรัพยากร ทั้งโดยกฎหมายและนโยบายของรัฐ ยังกลับพบว่า มีชุมชนอีกมากมายทั่วทั้งประเทศที่ยังทำการอนุรักษ์ และใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืนนับเนื่องแต่อดีตจวบจนปัจจุบัน (เสน่ห์และคณะ, 2536)

นอกจากประเด็นที่กล่าวมาแล้วข้างต้นแล้ว Ketty (1990) ยังได้พยายามระบุถึงลักษณะเฉพาะที่ทำให้การจัดการป่าชุมชนประสบความสำเร็จซึ่งได้แก่ ความสัมพันธ์ของชุมชนกับองค์กรเหมือนฝ่ายของหมู่บ้าน ระดับของการพึ่งพิงทรัพยากรป่าต้นน้ำในวิถีชีวิตประจำวัน ความกดดันด้านประชากรและโอกาสการจ้างงานในหมู่บ้านและนอกหมู่บ้านที่จะเป็นทางออกของความกดดันทางประชากรและทรัพยากรท้องถิ่น เป็นต้น ทั้งหมดสอดคล้องกับการจัดการป่าชุมชนของชุมชนทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ดังที่อานันท์ (2543) ได้กล่าวไว้ว่าเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้การจัดการป่าชุมชนของชุมชนทางภาคอีสานประสบความสำเร็จ คือ การมีผู้นำชุมชนที่มีความเป็นผู้สูงอายุ การมีคณะกรรมการที่เข้มแข็ง และการกำหนดกฎระเบียบ ข้อบังคับและบทลงโทษไว้อย่างชัดเจน ตลอดจนจนถึงความมีศักยภาพของชุมชนในการรวมกลุ่มกันเพื่อที่จะต่อสู้กับอิทธิพลภายนอกที่เข้ามาริดลอนสิทธิชุมชน

2.5.5 งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการมีส่วนร่วม

การศึกษาวิจัยที่ใช้กระบวนการมีส่วนร่วมนั้น พบว่ามีผู้ศึกษาอยู่มากพอสมควร ดังจะพบได้จากงานวิจัยภายใต้การสนับสนุนของ สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย สำนักงานภาค (สกว. ภาค) ที่มุ่งเน้น สนับสนุน กระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชน เพื่อให้ชุมชนเกิดกระบวนการเรียนรู้ในลักษณะของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research) เช่น กำธร (2543) ได้ศึกษาวิจัยเรื่องการพัฒนาารูปแบบการบริหารกองทุนหมู่บ้านของตำบลทาบลา-ดุก อำเภอมะนัง จังหวัดลำพูน พบว่าผู้นำและองค์กรชุมชนสามารถมีส่วนร่วมในการตัดสินใจต่อกระบวนการบริหารของกองทุนที่แสดงถึงความโปร่งใส สามารถตรวจสอบได้ และเอื้ออำนวยผลประโยชน์ต่อสมาชิกส่วนใหญ่ในชุมชนอย่างมีหลักเกณฑ์เท่าเทียมกัน มีการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง จนสามารถพึ่งตนเองได้และยกระดับการพัฒนาคุณภาพชีวิตให้สูงขึ้นอีกด้วย

นอกจากนี้ยังพบงานวิจัยของนักศึกษาระดับปริญญาโท ภาควิชาส่งเสริมและเผยแพร่การเกษตร คณะเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ โทมล (2543) ได้ศึกษาวิจัยโดยใช้กระบวนการมีส่วนร่วมในกระบวนการวิจัย ในเรื่อง รูปแบบการส่งเสริมอาชีพเกษตรกรของ องค์การบริหารส่วนตำบลสันทรายและแม่แฝกใหม่ จังหวัดเชียงใหม่ พบว่า ชุมชนได้ใช้กระบวนการมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาของชุมชน โดยชุมชนมีส่วนร่วมในทุกๆ ขั้นตอนของการดำเนินการวิจัย ทำให้ชุมชนเกิดกระบวนการเรียนรู้และสามารถนำไปแก้ไขปัญหาของชุมชนได้ด้วยตัวเอง ทั้งนี้ชุมชนจะสามารถนำกระบวนการเรียนรู้ที่ได้ไปพัฒนา ประยุกต์ใช้ในการแก้ไขปัญหาด้านอื่นๆ ของชุมชนอีกด้วย นอกจากนี้ประเด็นในการศึกษาวิจัยแล้ว งานวิจัยนี้ได้มีการวิจัยต่อยอดจากการศึกษากลุ่มอาชีพเกษตรกรจนพัฒนาเป็นเครือข่าย เพื่อการจัดการที่ยั่งยืน สุวรรณ (2543) ได้ทำการศึกษาต่อยอด

งานวิจัยของคุณโกมล สนั่นก้อง ในเรื่องของการพัฒนาเครือข่ายกลุ่มอาชีพเกษตรกร ตำบลสันทราย อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่ โดยเป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม พบว่ากระบวนการมีส่วนร่วมนี้ทำให้กลุ่มเกษตรกรตำบลสันทรายได้เกิดกระบวนการเรียนรู้และสามารถพัฒนาเครือข่ายของกลุ่มเกษตรกรตำบลสันทรายได้ โดยมีรูปแบบการจัดการเครือข่ายที่เหมาะสมและเกิดประโยชน์สูงสุดต่อชุมชน

ในประเด็นเรื่องการจัดการป่าชุมชนนั้นก็ยังมีผู้วิจัยไว้ในลักษณะของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม สุรินทร์ (2543) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง การจัดการป่าชุมชนที่เอื้อต่อการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนของบ้านหนองผึ่ง ตำบลทากาศ อำเภอแม่ทา จังหวัดลำพูน พบว่า การจัดการป่าชุมชนของบ้านหนองผึ่งนั้นประสบความสำเร็จได้ก็เพราะการมีส่วนร่วม การดึงบุคคล หน่วยงานทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องเข้ามาร่วมในกระบวนการวิจัยด้วยนั้น ทำให้เกิดความร่วมมือของหลายๆ กลุ่ม บุคคล หรือองค์กร ในการแก้ไขปัญหาด้านการจัดการป่าของชุมชน ซึ่งจากที่กล่าวมาทั้งหมดนั้นจะเห็นได้ว่ามีข้อค้นพบร่วม คืองานวิจัยดังกล่าวนี้มีลักษณะการดำเนินงานในลักษณะของการที่คนนอกชุมชนเข้าไปดำเนินการวิจัยร่วมกับคนในชุมชน โดยทำหน้าที่เป็นผู้กระตุ้นประสาน (facilitation) ให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน โดยมีเครื่องมือที่ส่งเสริม สนับสนุนให้ชุมชนเกิดกระบวนการเรียนรู้หลายวิธีการด้วยกัน ตัวอย่างเช่น AIC, Focus Group เป็นต้น จากที่กล่าวมานั้นจะพบว่ากระบวนการดังกล่าวเป็นการเสริมพลังความเข้มแข็งให้กับชุมชน โดยมุ่งเน้นให้ชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้ โดยมีคนนอกชุมชนเป็นเพียงพี่เลี้ยง ทำหน้าที่หลักเพียง กระตุ้น ประสานให้เกิดพลังชุมชน และชุมชนสามารถนำเอากระบวนการวิจัยไปใช้เป็นเครื่องมือในการแก้ไขปัญหาของชุมชน นอกจากนั้นยังพบว่า การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมนั้น มุ่งเน้นกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชน ให้ชุมชนได้แลกเปลี่ยน เรียนรู้ และสามารถจัดการกับปัญหาต่างๆ ของชุมชนได้ด้วยคนในชุมชนเอง ซึ่งในที่สุดแล้วจะนำไปสู่เป้าหมายสูงสุดก็คือความเป็นชุมชนที่เข้มแข็ง สามารถพึ่งตนเองได้ ตลอดจนมีคุณภาพชีวิตที่ดีต่อไป